

گردشگری پایدار راهکاری برای حفاظت از میراث فرهنگی ناملموس

ماه منیر آزاده فر^۱

^۱ کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی برنامه ریزی توسعه جهانگردی، دانشگاه غیرانتفاعی شیخ بهایی اصفهان، اصفهان، ایران.

نام نویسنده مسئول:

ماه منیر آزاده فر

چکیده

میراث فرهنگی ناملموس شامل آداب، آیین‌ها، زبان، موسیقی، مهارت‌ها و دانشی است که نسل به نسل منتقل می‌شود و بخش مهمی از هویت جوامع انسانی را شکل می‌دهد. با گسترش جهانی‌شدن و توسعه ناپایدار گردشگری، بسیاری از این میراث‌ها در معرض فراموشی، تحریف یا نابودی قرار گرفته‌اند. گردشگری پایدار به‌عنوان الگویی مبتنی بر احترام به محیط زیست، فرهنگ بومی و منافع جوامع محلی، می‌تواند بستری مناسب برای حفظ و بازآفرینی این عناصر ناملموس باشد. این مقاله با رویکردی تحلیلی به نقش گردشگری پایدار در تقویت و حفاظت از میراث فرهنگی ناملموس می‌پردازد و تلاش می‌کند راهکارهایی برای پیوند میان توسعه گردشگری و پایداری فرهنگی ارائه دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد که اگر گردشگری با مشارکت فعال جوامع محلی، آموزش گردشگران و سیاست‌گذاری مسئولانه همراه شود، می‌تواند نه تنها حافظ میراث فرهنگی باشد، بلکه در احیای آن نیز نقش‌آفرینی کند.

واژگان کلیدی: گردشگری پایدار، میراث فرهنگی ناملموس، هویت فرهنگی، جوامع محلی، توسعه فرهنگی.

مقدمه

میراث فرهنگی^۱ به مجموعه‌ای از دارایی‌های معنوی و مادی اطلاق می‌شود که از نسل‌های پیشین به یادگار مانده‌اند و بازتاب‌دهنده تاریخ، هویت، ارزش‌ها و خلاقیت‌های یک جامعه هستند. این میراث شامل عناصر مختلفی چون آثار تاریخی، بناها، سنت‌ها، آیین‌ها، زبان، هنر، صنایع دستی، موسیقی، غذاهای سنتی و نظام‌های دانشی است که به شکل‌های مختلف در جوامع

¹ Cultural heritage

بشری شکل گرفته‌اند و در فرآیند انتقال بین نسلی، تداوم یافته‌اند. میراث فرهنگی به‌عنوان بخشی از حافظه جمعی انسان‌ها، عامل شکل‌گیری هویت اجتماعی، انسجام فرهنگی و تقویت حس تعلق در افراد یک جامعه محسوب می‌شود. این میراث نه‌تنها گنجینه‌ای از گذشته است، بلکه منبعی زنده برای نوآوری، توسعه گردشگری فرهنگی و تعامل میان فرهنگ‌ها به‌شمار می‌رود. با این حال، میراث فرهنگی در معرض تهدیدهای گوناگونی قرار دارد؛ از جمله جهانی‌شدن فرهنگی، توسعه ناهماهنگ شهری، فرسودگی طبیعی، جنگ‌ها، ناآگاهی نسل‌های جدید، و بهره‌برداری تجاری بی‌رویه. همین عوامل ضرورت سیاست‌گذاری‌های حفاظتی، آموزش عمومی، ثبت ملی و جهانی میراث، و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین برای حفاظت و احیای این میراث را افزایش داده‌اند. امروزه سازمان‌هایی نظیر یونسکو نقش مهمی در شناسایی، ثبت و حفاظت از میراث فرهنگی در سطح بین‌المللی ایفا می‌کنند. ثبت جهانی آثار فرهنگی ملموس و ناملموس در فهرست میراث جهانی، ابزاری برای جلب توجه جهانی به اهمیت این آثار و ایجاد تعهدات بین‌المللی برای حفاظت از آن‌هاست. در نتیجه، میراث فرهنگی نه‌تنها عامل پیوند انسان‌ها با گذشته خود است، بلکه منبعی برای توسعه پایدار، ارتقای کیفیت زندگی و گفت‌وگوی میان‌فرهنگی نیز به‌شمار می‌آید.

در جهان امروز که سرعت تغییرات فرهنگی و اجتماعی^۱ به شکل بی‌سابقه‌ای افزایش یافته، توجه به حفاظت از میراث فرهنگی ناملموس بیش از هر زمان دیگری اهمیت یافته است. این میراث‌ها، همچون داستان‌های شفاهی، مراسم سنتی، صنایع دستی بومی و مهارت‌های نادر، گنجینه‌هایی هستند که نه‌تنها گذشته را به حال پیوند می‌زنند، بلکه آینده هویتی ملت‌ها را نیز رقم می‌زنند. در چنین بستری، گردشگری اگرچه می‌تواند به فرسایش فرهنگی منجر شود، اما در صورتی که با اصول پایداری همراه باشد، به یک ابزار مؤثر برای حفاظت، ترویج و انتقال این گنجینه‌ها بدل خواهد شد. گردشگری پایدار نه‌تنها به ابعاد اقتصادی و زیست‌محیطی توجه دارد، بلکه بر تقویت پیوند میان فرهنگ بومی و تجربه گردشگر نیز تأکید می‌ورزد. مشارکت جوامع محلی، آموزش فرهنگی گردشگران، و بهره‌برداری مسئولانه از منابع ناملموس فرهنگی، همگی از اصولی هستند که این نوع گردشگری را از گردشگری انبوه و مخرب متمایز می‌کنند.

در این مقاله تلاش می‌شود تا با نگاهی انتقادی و تحلیلی، به این پرسش پاسخ داده شود که چگونه می‌توان از ظرفیت‌های گردشگری پایدار در جهت حفظ و احیای میراث فرهنگی ناملموس بهره گرفت. همچنین، موانع موجود و راهکارهای پیشنهادی برای استفاده مطلوب از این ظرفیت‌ها بررسی خواهد شد. میراث جهانی بازار تاریخی تبریز که یکی از موثرترین ابزارهای تأیید رابطه و مکانیسم‌های هم‌افزایی فی مابین ICH و صنعت گردشگری می‌باشد، با هدف تمرکز بر این بخش‌ها به ارائه بینش‌های ارزشمند برای سیاست‌گذاران و مدیران شهری مرتبط می‌پردازد. در این میان با نگرش به مورد پژوهی ۸۰۰ خانه تاریخی موجود در استان آذربایجان شرقی به ثبت ملی رسیده است که ۳۰۰ خانه تاریخی در سطح شهر تبریز و ۸ خانه در حریم مجموعه میراث جهانی بازار تاریخی با معیارهای حفاظت از حرایم بافت‌های تاریخی با عنوان خانه موزه قرار دارند. بدین سبب از کیفیت فضایی قابل قبولی در جهت هم‌افزایی میراث ناملموس و صنعت گردشگری برخوردارند. لیکن آنچه شایان توجه می‌باشد، تمایلات رفتاری بازدیدکنندگان در باب رضایت و ادراک فضایی از حیث ایجاد وفاداری و بازدید مجدد از آن اماکن می‌باشد. بدین سان مفروضات در جهت تأثیر مستقیم تمایلات رفتاری گردشگران در هم‌افزایی میراث ناملموس و صنعت گردشگری می‌باشد و همچنین کیفیت اطلاع‌رسانی از خانه موزه‌ها توسط مدیران ذینفع نقش بنیادینی را ایفا می‌نماید.

تاریخچه میراث فرهنگی ناملموس^۲

مفهوم «میراث فرهنگی ناملموس»^۳ به‌عنوان یکی از ارکان اصلی هویت فرهنگی جوامع، سابقه‌ای کهن در فرهنگ‌های مختلف دارد؛ اما به‌صورت رسمی و در ادبیات علمی، از اواخر قرن بیستم به شکلی نظام‌مند وارد گفتمان‌های فرهنگی و حقوقی شد. در گذشته، تمرکز اصلی نهادهای فرهنگی بین‌المللی عمدتاً بر میراث مادی مانند بناهای تاریخی، آثار هنری و مکان‌های باستانی بود. این در حالی بود که بسیاری از عناصر زنده و پویا - مانند زبان‌ها، موسیقی بومی، آیین‌ها، مراسم، مهارت‌های سنتی و شیوه‌های زیست فرهنگی - کمتر مورد توجه قرار می‌گرفتند و در معرض فراموشی بودند.

^۱ Cultural and social changes

^۲ Intangible cultural heritage

^۳ Intangible Cultural Heritage

نقطه عطف این تحول را می‌توان در کنوانسیون سال ۲۰۰۳ یونسکو برای پاسداری از میراث فرهنگی ناملموس جست‌وجو کرد. این کنوانسیون، پس از تلاش‌ها و زمینه‌سازی‌های چند دهه‌ای، به‌عنوان نخستین سند رسمی جهانی برای شناسایی، ثبت و حمایت از اشکال ناملموس میراث فرهنگی به تصویب رسید. در این سند، تأکید شده است که میراث ناملموس نه تنها به گذشته تعلق ندارد، بلکه بخشی زنده، پویانده و مرتبط با زندگی روزمره مردم است و به‌واسطه انتقال میان‌نسلی، هویت فرهنگی، تداوم اجتماعی و تنوع فرهنگی را تضمین می‌کند (UNESCO, 2003).

پیش از این نیز برخی تلاش‌های پراکنده در سطح منطقه‌ای و ملی در جریان بود. برای مثال، ژاپن در دهه ۱۹۵۰ قوانینی برای حمایت از آنچه «دارندگان میراث زنده» نام گرفت، تصویب کرد. همچنین در دهه ۱۹۷۰، کشورهای آمریکای لاتین و برخی مناطق آفریقا اقدام به مستندسازی سنت‌ها و آیین‌های قومی خود کردند. اما نبود یک چارچوب جهانی منسجم، این تلاش‌ها را محدود می‌کرد.

با تصویب کنوانسیون ۲۰۰۳، کشورهای عضو ملزم شدند تا با ثبت عناصر میراث ناملموس، حمایت از حاملان فرهنگی، آموزش و ترویج این عناصر، و مشارکت جوامع محلی در فرآیندهای تصمیم‌گیری، از نابودی تدریجی آن‌ها جلوگیری کنند. از آن زمان تاکنون، فهرست‌های میراث ناملموس یونسکو به یکی از مهم‌ترین ابزارهای هویتی و دیپلماسی فرهنگی کشورها تبدیل شده است.

در ایران نیز توجه به میراث فرهنگی ناملموس در دو دهه اخیر رشد چشمگیری داشته و سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری در کنار پژوهشگران مستقل، اقدام به شناسایی، ثبت و ترویج بسیاری از آیین‌ها، مهارت‌ها و باورهای سنتی کرده‌اند. ثبت جهانی آیین نوروز، نقالی، موسیقی مقامی خراسان و هنرهای نمایشی سنتی از جمله مصادیق تلاش‌های ملی در این زمینه به شمار می‌رود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد ایران در بین کشورهای جهان دارای رتبه دهم در جاذبه‌های تاریخی و باستانی و رتبه پنجم در جاذبه‌های طبیعی است؛ با این حال بنا بر آمار و گزارش‌های ارائه شده از سازمان جهانی گردشگری^۱، ایران در زمینه جذب گردشگر در صنعت توریسم جهانی در بین ۱۴۰ کشور جهان رتبه ۸۹ را به خود اختصاص داده است (World Tourism Organization, ۲۰۱۸). آن چه مسلم است کشور ایران در زمینه گردشگری با وجود مزیت‌های فراوان هنوز نتوانسته است به جایگاه و

اعتبار واقعی خود در این زمینه دست یابد. باید در نظر گرفت که سهم گردشگریپذیری هر استان با توجه به مزیت‌های نسبی و سیاست‌های توسعه منطقه‌ای متفاوت است؛ از اینرو نیاز است برنامه ریزی جامع و مناسب در هر منطقه و ناحیه جغرافیایی صورت گیرد.

در بین اشکال مختلف گردشگری «گردشگری روستایی یکی از انواع گردشگری است که با بسیاری از الگوهای دیگر گردشگری پیوند دارد؛ ولی وجه مشخصه آن استقرار در نواحی روستایی است که میراث طبیعی و فرهنگی مناطق روستایی را در بر میگیرد (Long and Nguyen, ۲۰۱۸). از آنجا که محیط روستایی به ویژه نسبت به توسعه گردشگری شکننده و حساس است لذا به منظور به حداقل رساندن تأثیرات منفی توسعه گردشگری در مقاصد خاص و به حداکثر رساندن اهداف مثبت ایجاد تعادل بین نیازهای بازدیدکنندگان صنعت، گردشگری، محیط زیست و جوامع محلی در قالب گردشگری پایدار ضروری است (Kaptan et al ۲۰۲۰). در رهیافت توسعه پایدار گردشگری اصول اساسی توسعه پایدار بیش از خود گردشگری و اجزا و عناصر آن مد نظر قرار می‌گیرد؛ چراکه در این رهیافت گردشگری به مثابه چرخه‌ای برای توسعه پایدار قلمداد میشود و اصول اساسی توسعه پایدار همانند کاهش فقر روستایی عدالت و توزیع درآمد برابری میان نسلی و بین نسلی تنوع زیستی و مانند اینها مد نظر است (ازکیا و کامور، ۱۳۹۲). که نه تنها بستری را جهت ارضای نیازهای متنوع طیف بزرگی از گردشگران، همسو با ظرفیت‌های گردشگری و جایگاه عملکردی هر یک از مقصدها در مقیاس ناحیه‌ای ملی فراهم می‌نماید بلکه به واسطه تعادل در انتشار فضایی عوامل برانگیزاننده رشد و توسعه شماری انبوه از جوامع میزبان مستقر در قلمرو جغرافیایی مقصد را نیز از تحولات و منافع توسعه گردشگری متأثر خواهد نمود تقوایی و غفاری، ۱۳۹۶ بدیهی است شناخت چالش‌های ساختاری توسعه گردشگری روستایی از یک سو و نیز شناخت دقیق فرصت‌های موجود در این حوزه میتواند برنامه ریزان و سیاست‌گذاران توسعه روستایی

^۱ UNWTO

را با موانع و محدودیت ها و همچنین امکانات و قابلیت های بالقوه این مناطق آشنا کند و از این رهگذر چشم انداز مناسب توسعه روستایی به صورت واقع بینانه ترسیم شود (موسوی و همکاران، ۱۳۹۳). یکی از مناسب ترین فنون برنامه ریزی و تجزیه و تحلیل استراتژی، ماتریس سوات است که امروزه به عنوان ابزاری نوین برای تحلیل عملکردها و وضعیت شکاف، مورد استفاده قرار می گیرد و یکی از ابزارهای مهم در مدیریت راهبردی است.

بررسی اهمیت گردشگری

گردشگری^۱ یکی از مهم ترین و پویاترین فعالیت های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در جهان امروز به شمار می رود. این صنعت نه تنها منبعی قابل توجه برای ایجاد درآمد، اشتغال و توسعه زیرساخت های محلی است، بلکه نقشی بنیادین در تقویت ارتباطات بین فرهنگی، تبادل دانش، ارتقای صلح جهانی و افزایش درک متقابل میان ملت ها دارد. از منظر اقتصادی، گردشگری یکی از اصلی ترین منابع درآمدی بسیاری از کشورهاست. این صنعت با ایجاد فرصت های شغلی مستقیم و غیرمستقیم، رونق بخشی به صنایع مرتبط مانند حمل و نقل، هتل داری، صنایع دستی و خدمات محلی، به شکلی محسوس در کاهش نرخ بیکاری و افزایش تولید ناخالص داخلی نقش ایفا می کند.

در بُعد اجتماعی و فرهنگی، گردشگری ابزاری برای معرفی و زنده نگه داشتن میراث فرهنگی، سبک زندگی، زبان ها، آیین ها و سنت های بومی است. این تعامل فرهنگی به غنای تجربه زیسته گردشگران و ساکنان محلی می انجامد و زمینه ای برای درک بهتر تفاوت ها، احترام به تنوع فرهنگی و جلوگیری از تعصبات فراهم می سازد.

از نظر زیست محیطی، اگرچه گردشگری می تواند تهدیدهایی برای طبیعت و منابع بومی ایجاد کند، اما با رویکرد گردشگری پایدار و مسئولانه، فرصتی برای حفاظت از محیط زیست، افزایش آگاهی عمومی نسبت به مسائل اکولوژیکی و تأمین منابع مالی برای حفظ مناطق طبیعی فراهم می شود.

علاوه بر این، گردشگری می تواند موتور محرک توسعه مناطق محروم و روستایی باشد، به شرط آن که بر پایه برنامه ریزی دقیق، مشارکت محلی و احترام به ارزش های بومی طراحی شود. در چنین شرایطی، گردشگری نه تنها موجب مهاجرت معکوس و احیای اقتصاد بومی می شود، بلکه حس تعلق، غرور فرهنگی و پویایی اجتماعی را نیز در میان مردم تقویت می کند. در مجموع، اهمیت گردشگری فراتر از جنبه های مالی است و در صورتی که به درستی مدیریت شود، می تواند به ابزاری مؤثر برای دستیابی به توسعه ای همه جانبه، پایدار و انسان محور تبدیل شود.

گردشگری و توسعه پایدار^۲

در دهه های اخیر، مفهوم توسعه پایدار به یکی از ارکان اصلی سیاست گذاری های جهانی در حوزه های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی تبدیل شده است. در این میان، صنعت گردشگری به عنوان یکی از بزرگ ترین و سریع الرشدترین صنایع جهان، نقش مهمی در دستیابی به اهداف توسعه پایدار ایفا می کند. گردشگری پایدار نوعی از گردشگری است که با در نظر گرفتن ظرفیت های محیطی، فرهنگی و اقتصادی مقصد، به گونه ای طراحی می شود که نه تنها آسیب کمتری به منابع وارد کند، بلکه موجبات حفاظت، توانمندسازی جوامع محلی و ارتقای کیفیت زندگی را فراهم سازد. از بُعد زیست محیطی، گردشگری پایدار در پی کاهش اثرات منفی بر منابع طبیعی، تنوع زیستی، آلودگی و مصرف انرژی است. استفاده از فناوری های سبز، توسعه اکوتوریسم و آموزش گردشگران در رفتارهای مسئولانه از جمله راهکارهایی است که در این راستا پیشنهاد می شود. در بُعد اجتماعی و فرهنگی، گردشگری پایدار به حفظ میراث فرهنگی ملموس و ناملموس، احترام به فرهنگ های بومی و مشارکت فعالانه جوامع محلی در فرآیند برنامه ریزی و تصمیم سازی تأکید دارد. در چنین الگویی، ساکنان محلی نه تنها به عنوان مصرف کننده، بلکه به عنوان شریک و ذی نفع اصلی گردشگری شناخته می شوند.

در بُعد اقتصادی^۳ نیز، گردشگری پایدار به دنبال توزیع عادلانه درآمد، حمایت از کسب و کارهای محلی و ایجاد فرصت های شغلی پایدار و منطبق با بافت اجتماعی-فرهنگی منطقه است. با این حال، تحقق گردشگری پایدار مستلزم اتخاذ رویکردی یکپارچه و بلندمدت است که مستلزم هماهنگی میان دولت، بخش خصوصی، جامعه مدنی و گردشگران است. در این راستا،

¹ Tourism

² Tourism and sustainable development

³ Economic dimension

آموزش، آگاهی‌بخشی و سیاست‌گذاری مبتنی بر داده‌های علمی نقش کلیدی دارند. در نهایت، می‌توان گفت که گردشگری، اگر به‌درستی هدایت شود، نه تنها می‌تواند از تهدیدی بالقوه برای منابع به فرصتی برای حفاظت و توسعه تبدیل شود، بلکه به پلی میان گذشته و آینده، سنت و نوآوری و انسان و طبیعت مبدل خواهد شد.

روش‌های توسعه گردشگری

توسعه گردشگری فرآیندی چندبعدی و میان‌رشته‌ای است که نیازمند برنامه‌ریزی راهبردی، مشارکت ذی‌نفعان و توجه به پایداری محیطی، فرهنگی و اقتصادی است. برای دستیابی به توسعه متوازن و اثربخش در این صنعت، روش‌های متنوعی وجود دارد که بسته به شرایط جغرافیایی، ظرفیت‌های فرهنگی و ساختارهای مدیریتی هر منطقه، قابل اجرا و بومی‌سازی هستند. در ادامه به مهم‌ترین روش‌های توسعه گردشگری اشاره می‌شود:

یکی از نخستین گام‌ها در مسیر توسعه گردشگری، تدوین طرح‌های جامع و منطقه‌ای مبتنی بر ظرفیت‌های واقعی مقصد، نیازهای بازار و اصول پایداری است. این برنامه‌ریزی باید شامل تحلیل SWOT، تعیین چشم‌انداز، اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت، و تخصیص منابع باشد. ایجاد و ارتقای زیرساخت‌های حمل‌ونقل (جاده، فرودگاه، حمل‌ونقل عمومی)، اقامتگاه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و خدمات بهداشتی از مهم‌ترین عوامل تسهیل گردشگری است. همچنین دیجیتالی‌سازی خدمات و توسعه فناوری‌های هوشمند، کیفیت تجربه گردشگری را افزایش می‌دهد. ایجاد هویت مشخص برای مقصد گردشگری از طریق برندینگ، تبلیغات دیجیتال، حضور در نمایشگاه‌های بین‌المللی و استفاده از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی، باعث افزایش جذابیت و شناخت مقصد در بازار جهانی می‌شود. توسعه پایدار گردشگری بدون مشارکت فعال مردم محلی امکان‌پذیر نیست. آموزش، توانمندسازی، حمایت از صنایع دستی و خدمات بومی، سبب افزایش حس تعلق، توزیع عادلانه منافع و حفظ منابع فرهنگی می‌شود. اجرای سیاست‌ها و الگوهایی مانند اکوتوریسم، ژئوتوریسم، گردشگری فرهنگی و گردشگری روستایی، با محوریت حفاظت از محیط‌زیست و فرهنگ بومی، از جمله روش‌هایی است که هم به توسعه و هم به پایداری می‌انجامد. جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، ایجاد مشوق‌های مالیاتی، ارائه تسهیلات اعتباری و بهبود فضای کسب‌وکار در حوزه گردشگری، راه را برای توسعه فرصت‌های جدید شغلی و پروژه‌های گردشگری هموار می‌کند. استفاده از فناوری‌های نوین مانند واقعیت مجازی، اپلیکیشن‌های گردشگری، رزرو آنلاین و سیستم‌های مدیریت مقصد (DMS)، موجب افزایش بهره‌وری، تجربه مثبت گردشگران و افزایش رقابت‌پذیری مقاصد می‌شود.

توسعه هم‌افزایی میراث ناملموس و صنعت گردشگری

در دهه‌های اخیر، رشد سریع صنعت گردشگری در بسیاری از کشورها، فرصت‌های متعددی را برای توسعه اقتصادی و تعاملات فرهنگی به همراه داشته است؛ اما این رشد، گاه با چالش‌هایی همچون تخریب فرهنگی و تجاری‌سازی بی‌رویه نیز همراه بوده است. در این میان، میراث فرهنگی ناملموس - که شامل سنت‌ها، مهارت‌ها، زبان، آیین‌ها و دانش محلی است - به‌عنوان بخشی حیاتی از هویت فرهنگی ملت‌ها، نیازمند رویکردی حساس و مشارکتی در حوزه گردشگری است.

ایده هم‌افزایی میان میراث ناملموس و گردشگری، بر این اصل استوار است که این دو نه تنها می‌توانند در تعارض با یکدیگر نباشند، بلکه در صورت مدیریت هوشمندانه، می‌توانند به تقویت متقابل یکدیگر منجر شوند. گردشگری می‌تواند فضایی برای زنده نگه‌داشتن سنت‌ها و بازآفرینی فرهنگی فراهم کند، در حالی که میراث فرهنگی نیز می‌تواند محتوای اصیل و غنی برای تجربه گردشگر ایجاد نماید.

انواع میراث فرهنگی ناملموس

میراث فرهنگی ناملموس شامل آن دسته از عناصر فرهنگی است که برخلاف آثار مادی، شکل فیزیکی و ملموس ندارند، اما در زندگی، باورها و هویت مردم جاری‌اند. یونسکو در کنوانسیون سال ۲۰۰۳، پنج حوزه اصلی را به‌عنوان گونه‌های بنیادین میراث فرهنگی ناملموس معرفی کرده است:

۱. سنت‌ها و بیان‌های شفاهی^۱

از جمله زبان‌ها، افسانه‌ها، ضرب‌المثل‌ها، قصه‌گویی‌ها و شعرهای بومی که از طریق روایت و زبان منتقل می‌شوند و نقش مهمی در هویت فرهنگی ایفا می‌کنند.

۲. هنرهای نمایشی^۲

شامل موسیقی سنتی، رقص آیینی، نمایش‌های بومی، نقالی و تعزیه که با ترکیب صدا، حرکت و روایت، تجربه‌های فرهنگی خاصی را منتقل می‌کنند.

۳. آیین‌ها، رسوم و جشن‌ها

آیین‌های دینی، قومی، و ملی همچون نوروز، عزاداری محرم، عروسی‌های سنتی یا مراسم کشاورزی که به انسجام اجتماعی و استمرار هویت فرهنگی کمک می‌کنند.

۴. دانش و رسوم مربوط به طبیعت و جهان هستی

شامل دانش بومی در زمینه‌هایی مانند کشاورزی سنتی، طب گیاهی، پیش‌بینی فصول و رابطه انسان با طبیعت است.

۵. مهارت‌های سنتی در تولید صنایع دستی

هنرها و فنون ساخت ابزار، فرش‌بافی، سفالگری، فلزکاری، چادرنشینی و سایر مهارت‌هایی که نسل‌به‌نسل با تجربه عملی منتقل شده‌اند.

این عناصر زنده و پویا، در بسترهای فرهنگی گوناگون شکل گرفته‌اند و بر اساس مشارکت فعال جوامع، ارزشمند و معنادار می‌شوند.

تهدیدها و راه‌های حفاظت از میراث فرهنگی ناملموس

الف) تهدیدهای پیش روی میراث فرهنگی ناملموس

با وجود اهمیت بالای میراث ناملموس در شکل‌دهی به هویت فرهنگی و انسجام اجتماعی، این میراث با تهدیدهای متعددی روبه‌رو است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. تجاری‌سازی افراطی و توریسم مصرف‌گرا

استفاده ابزاری و سطحی از عناصر فرهنگی برای جذب گردشگر، بدون توجه به زمینه‌های اصیل و معنادار آن، می‌تواند به تحریف یا بی‌ارزش‌سازی میراث منجر شود.

۲. جهانی‌شدن و همسان‌سازی فرهنگی

نفوذ گسترده رسانه‌ها، سبک زندگی غربی و شبکه‌های اجتماعی باعث شده بسیاری از سنت‌ها، زبان‌ها و آیین‌های بومی در معرض فراموشی یا تمسخر قرار گیرند.

۳. بی‌توجهی نسل جدید و کاهش انتقال میان‌نسلی

گسست میان نسل‌ها، مهاجرت جوانان از روستاها و تغییر سبک زندگی موجب شده بسیاری از مهارت‌ها و سنت‌ها به فراموشی سپرده شوند.

۴. نبود سیاست‌گذاری‌های فرهنگی مؤثر

ضعف قوانین حمایتی، کمبود بودجه‌های فرهنگی و نبود برنامه‌های آموزشی باعث شده حفاظت از میراث ناملموس در اولویت پایین‌تری قرار گیرد.

ب) راه‌های حفاظت از میراث فرهنگی ناملموس

برای پاسداشت و انتقال پایدار میراث فرهنگی ناملموس، رویکردهای گوناگونی پیشنهاد شده که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

¹ Oral traditions and expressions

² Performing Arts

۱. مستندسازی، شناسایی و ثبت عناصر فرهنگی

انجام پژوهش‌های میدانی، فیلم‌برداری، تهیه آرشیوهای دیجیتال و ایجاد بانک‌های اطلاعاتی فرهنگی، به ماندگاری و دسترسی عمومی به این میراث کمک می‌کند.

۲. آموزش و آگاهی‌بخشی به نسل جدید

گنجاندن مفاهیم مربوط به میراث در نظام آموزشی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی، و تقویت نقش مدارس و دانشگاه‌ها در انتقال دانش بومی اهمیت زیادی دارد.

۳. حمایت از حاملان و کنشگران فرهنگی

ارج نهادن به استادکاران، روایتگران، هنرمندان بومی و نسل‌های مسلط بر سنت‌ها با ارائه حمایت مالی، بیمه‌ای و اجتماعی می‌تواند انگیزه ادامه فعالیت را افزایش دهد.

۴. مشارکت جوامع محلی در تصمیم‌گیری‌ها

هیچ طرح حفاظتی بدون حضور و مشارکت فعال خود جامعه صاحب آن سنت، موفق نخواهد بود. احترام به فرهنگ محلی و استفاده از دیدگاه افراد بومی شرط موفقیت است.

۵. سیاست‌گذاری فرهنگی پایدار و متعهدانه

تدوین قوانین حمایتی، اختصاص بودجه‌های مشخص، هماهنگی نهادهای دولتی و غیر دولتی، و اجرای پروژه‌های بلندمدت با رویکرد فرهنگی ضروری است.

نتیجه‌گیری

میراث فرهنگی ناملموس به مجموعه‌ای از سنت‌ها، آیین‌ها، باورها، زبان‌ها، موسیقی، هنرهای نمایشی، مهارت‌های سنتی و سایر جلوه‌های معنوی یک فرهنگ اطلاق می‌شود که از نسلی به نسل دیگر منتقل شده و بازتاب‌دهنده هویت، حافظه جمعی و زیست فرهنگی یک جامعه است. این میراث، برخلاف آثار فیزیکی چون بناها و اشیای تاریخی، جنبه زنده و پویا دارد و در کنش‌های روزمره انسان‌ها تداوم می‌یابد. میراث فرهنگی ناملموس، به‌عنوان سرمایه‌ای زنده و پویا، ریشه در هویت، حافظه تاریخی و شیوه‌های زیست جوامع دارد و نقش کلیدی در تداوم فرهنگی ایفا می‌کند. از سوی دیگر، صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از پویاترین صنایع جهانی، ظرفیت عظیمی برای رونق اقتصادی، توسعه اجتماعی و ترویج بین‌فرهنگی دارد. تلاقی این دو حوزه، اگر آگاهانه، مشارکت‌محور و در چارچوب اصول توسعه پایدار هدایت شود، می‌تواند موجب هم‌افزایی چشم‌گیری شود که هم به حفظ و بازتولید عناصر میراثی کمک می‌کند و هم تجربه‌ای اصیل و غنی برای گردشگران فراهم می‌آورد. با تکیه بر این هم‌افزایی، میراث ناملموس می‌تواند از خطر فراموشی، تحریف یا نابودی نجات یابد و در قالب برنامه‌های گردشگری فرهنگی، فرصت‌هایی برای آموزش، انتقال میان‌نسلی، توانمندسازی جوامع بومی و حتی خلق مشاغل پایدار فراهم سازد. در مقابل، گردشگری نیز از طریق تعامل با تنوع فرهنگی، ارزش‌های انسانی و روایت‌های بومی، عمق و معنا پیدا می‌کند و از سطح «مصرف» صرف فراتر می‌رود.

با این حال، تحقق این هم‌افزایی مستلزم سیاست‌گذاری‌های دقیق، مشارکت فعال جوامع محلی، آموزش ذی‌نفعان و حرکت در چارچوب اخلاق گردشگری و حقوق فرهنگی است. اگر صنعت گردشگری به ابزاری صرفاً اقتصادی تنزل یابد، نه تنها کمکی به میراث فرهنگی نخواهد کرد، بلکه زمینه‌ساز تخریب، تجاری‌سازی افراطی و بی‌هویتی فرهنگی نیز می‌شود.

در نهایت، توسعه پایدار در پیوند میان گردشگری و میراث ناملموس، زمانی ممکن است که هر دو حوزه در جهت تعالی یکدیگر عمل کرده، توازن میان منافع فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی حفظ شود و صدای جوامع میراث‌دار در فرایند تصمیم‌سازی به رسمیت شناخته شود.

منابع

- [۱] اسکندری، م.، و توکلی، ا. (۱۴۰۰). ارزیابی آثار فرهنگی-اجتماعی گردشگری با رویکرد مشارکت جامعه میزبان. *پژوهشنامه علوم/اجتماعی*، ۱۸(۲)، ۱۰۱-۱۱۸.
 - [۲] پروین؛ راحله، اسمعیلی سنگری؛ حسین، عبدالله زاده طرف؛ اکبر. (۱۴۰۳). نقش توسعه صنعت گردشگری در رویکرد حفاظت از میراث ناملموس (مورد پژوهی: خانه موزه های حریم ۱ مجموعه میراث جهانی بازار تاریخی تبریز)
 - [۳] حسینی، ا.، و عباسی، م. (۱۴۰۱). نقش صنعت گردشگری در توسعه پایدار اقتصادی کشورهای در حال توسعه. *فصلنامه مطالعات توسعه پایدار/انسانی*، ۵(۳)، ۶۷-۸۴.
 - [۴] داراب خانی، رسول. (۱۴۰۰). گردشگری پایدار شهری در بافت های قدیمی و تاریخی ایران. *دومنی کنفرانس بین المللی مدیریت، گردشگری و تکنولوژی*.
 - [۵] سلطانی فر، م.ر. (۱۴۰۲). گردشگری پایدار: رویکردی برای حفاظت از منابع طبیعی و میراث فرهنگی. *مجله توسعه گردشگری/ایران*، ۱۰(۱)، ۵۵-۷۴.
 - [۶] مظفری، زهرا و قسامی، مریم. (۱۴۰۲). برنامه ریزی راهبردی توسعه گردشگری پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور). *دوفصل نامه علمی پژوهش های بازاریابی گردشگری و میهمان نوازی*. ۸۸ تا ۵۷ صفحات. ۱۴۰۲ زمستان و پاییز ۱۰ شماره ۱.
 - [۷] میرتقیان رودسری، سید محمد؛ خراسانی، محمد امین و خلیج، بهاره. (۱۴۰۱). تحلیل توزیع فضایی میراث فرهنگی ناملموس در راستای حفاظت و توسعه میراث در ایران. *مجله آمایش جغرافیایی فضا*.
 - [۸] الهی، لیلا. (۱۴۰۳). مروری بر توسعه گردشگری پایدار روستایی. *مجله نخبگان علوم و مهندسی*. جلد ۹- شماره ۴ - سال ۱.
 - [۹] یاراحمدی، میترا؛ سجاسی قیداری، حمدالله؛ شایان، حمید و سیفی، سیامک. (۱۴۰۳). حکمرانی گردشگری پایدار: تحلیلی بر مدیریت تعارض ذینفعان در مقاصد گردشگری. *اولین همایش بین المللی صنعت گردشگری*.
- [1] Hall, C. M., & Page, S. J. (2020). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space* (5th ed.). Routledge.
 - [2] Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.002>.
 - [3] Weaver, D., & Lawton, L. (2021). *Tourism management* (6th ed.). Wiley.
 - [4] World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Tourism highlights – 2023 edition*. UNWTO. <https://www.unwto.org>